

Bartho Kriek

Affiniteit!

Bartho Kriek (1950) vertaalde o.a. werk van Kurt Vonnegut, Philip Roth, Isaac Bashevis Singer, Kazuo Ishiguro, Paul Auster en William Faulkner. In 2011 kreeg hij voor zijn vertaaloeuvre de Nederlands Letterenfonds Vertaalprijs. In 2018 kwam zijn herziene versie uit van Laozi, Daodejing. Van eigen hand publiceerde hij de romans Het ijzeren heden (1998) en Hollandse fado (2000), en de dichtbundel Wegen in het onderweg (2019). Dit vertaalverhaal maakt deel uit van Literair vertalen als herscheppende kunst. Het hele boek is hier als PDF te downloaden.

Affiniteit!

In 1979, na mijn eersteling – een vertaling van een bundel essays van Philip Roth¹ – en daarna twee detectives om ‘het vak’ te leren, waarvan de tweede door de redacteur van dienst opeens ‘swingend’ genoemd werd, stond ik voor de keuze ‘Welk boek, welke schrijver nu?’ Het literair vertalen werd algemeen nog gezien als een ambacht pur sang, en benijdenswaardige collegae in de dop hadden dat uitstekend onder de knie leren krijgen op het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam. Ik had daar een maand of twee meegelopen en besepte dat ik ambachtelijk niet aan hen kon tippen. Alleen bij schrijvers die mij op het lijf geschreven waren, zo redeneerde ik, had ik met mijn gebrekkige ambachtelijke bagage kans het niveau van die onderlegde collega’s in de dop te benaderen.

Kurt Vonnegut was voor mij zo’n schrijver. Bij lezing van *Breakfast of Champions* had ik het idee dat de verteller een goede bekende van me was, wiens lijzige toon ik kon horen en helemaal aanvoelen – zoals hij de lezer gespeeld nonchalant en opgewekt meelokte in almaar verergerende beschrijvingen, of juist in geïdealiseerde fantasieën om de lezer daar dan zo’n beetje om de pagina met een bijna sadistisch genoeg (dat ik met hem deelde) uit wakker te laten schrikken, en zo te doordringen van de horror die in zo vele onschuldig lijkende toestanden en ontwikkelingen nu eenmaal schuilgaat. Zijn *Bajesvogel* (de niet door mij gekozen vertaling van *Jailbird*) werd mijn eerste volwaardige vertaling.

Hoe ironisch toch dat het destijds uit onzekerheid en ambachtelijke onvolleerdheid was dat ik dat allerbelangrijkste element van de kunst van het literair vertalen, de affiniteit met auteur en werk, zo zwaar liet wegen!

De broodvertaler en de vertaler-kunstenaar

Stel, een vakbekwaam literair vertaler krijgt een telefoontje van een uitgever: ‘Ik heb een prachtboek voor je. We zijn hier allemaal erg enthousiast en willen het zo gauw mogelijk uitbrengen. Wil jij het vertalen?’ De vertaler, die denkt aan zijn inkomenssituatie en aan het feit dat de uitgever niet blij zal zijn als hij het boek eerst wil lezen, laat staan als hij het boek zou weigeren, zegt: ‘Akkoord.’ ‘Zal ik het contract meteen meesturen?’ ‘Graag.’ En de vertaler, blij onder de pannen te zijn, gaat de volgende dag aan de slag. Al gauw blijkt dat het boek hem niet erg ligt waardoor het vertalen, ook na het altijd moeizame begin, moeizaam blijft gaan. Angstvallig en met veel pijn en moeite zorgt hij dat alles ambachtelijk door de beugel kan en weet hij ook aperte fouten te vermijden. Ondanks de hem opgelegde tijdsdruk ligt het tempo voor zijn doen laag en blijkt er voortdurend veel extra te moeten worden nagedacht en gecorrigeerd. De vertaling is na drie maanden bijna af. Soms is er een vonk van het origineel op hem overgeslagen, wat leidde tot een paar bevlogen zinnen, maar van iets als stijlspanning of suggestiviteit is verder vrijwel nergens sprake, de personages

hebben geen eigen toon, het boek heeft geen eigen identiteit, geen eigen sfeer. Op veel plaatsen maakt de tekst een intellectualistische, vlakke indruk. Bijna elke zin heeft iets bedachts, iets kunstmatigs. Er ligt een grauwsluiertje over. De vertaler – die toevallig een instrument bespeelt – herkent deze moeizaamheid: hij speelt wel eens een stuk van een componist die hem niet ligt en het is dan net of de noten geen verbindingen met elkaar willen aangaan en iets doods hebben. Net zo komt ook deze vertaling vrijwel nergens tot leven. Hij beseft dat de vertaling niet goed is, dat er iets aan ontbreekt, en dat terwijl ze hem heel wat meer tijd heeft gekost dan even omvangrijke boeken die hem lagen. De hele periode dat hij eraan heeft gewerkt was hij er al ongelukkig mee, en nu heeft hij nog een naar gevoel achteraf op de koop toe. Dan, als het boek uitkomt, beleven de lezers vervolgens bij lange niet aan het boek wat een native speaker in de originele taal eraan beleeft. Kenners en andere literatuurgevoelige lezers voelen zich door de vertaling bedrogen, deskundige collega's in adviescommissies maken er ergerlijke uren mee door: ze zijn ontevreden, maar kunnen alleen in subjectieve termen, ongeschikt voor rapportage, zeggen waarom, en gehouden als ze zijn aan de objectieve regels van het ambachtelijke moeten zij deze vertaling goedkeuren. De maker is prototype van de broodvertaler.

Stel nu dat een heel ander soort vertaler net zo'n telefoontje krijgt voor net zo'n boek. Het is iemand die al vroeg in zijn loopbaan lijstjes heeft gemaakt van schrijvers en boeken die geknipt voor hem zijn en die aan zijn uitgever heeft overhandigd, die af en toe naar uitgever stapt met voorstellen om bepaalde boeken te vertalen. Hij kiest er altijd voor een aangeboden boek te lezen en heeft al heel wat keren een boek geweigerd, wat de uitgever van hem zijn gaan accepteren, mede omdat hij altijd uitlegt waarom: dat hij om een boek herscheppend te kunnen vertalen niet anders kan dan zich beperken tot boeken waarmee hij grote affiniteit heeft. Alleen dan kan hij een vertaling afleveren waar hij helemaal achter staat, eentje die de namen herscheppende literaire vertaling en kunstwerk verdient. Deze vertaler, gesteld dat het boek hem ligt en hij het erg goed vindt, zegt ja onder voorwaarde van een ruime tijdsperiode, in dit geval een half jaar, en gaat na diverse voorbereidende werkzaamheden langzaam en voorzichtig aan de slag. Na een half jaar nadert zijn vertaling voltooiing. Onder andere omdat hij voortdurend geduld heeft geoefend tot zijn geest zover was en hem vertaaloplossingen aanreikte, heeft hij tweemaal zo lang over het boek gedaan als eerdergenoemde broodvertaler. Het was boeiend, plezierig en begeisterend om de vertaling te maken, onder andere doordat de inspiratie van de auteur op hem oversloeg. Hij heeft er een prettig gevoel over en kijkt met genoegen om niet te zeggen een geluksgevoel terug op alle tijd die hij er in geïnspireerde toestand aan heeft besteed. Hij heeft, vooral doordat hij herscheppend heeft gewerkt en niet zoals dat heet 'in het vertalen is blijven hangen', weinig last van twijfels over de kwaliteit van zijn vertaling. Het boek heeft ook in vertaling een eigen sfeer, en de personages een eigen toon. Als het boek uitkomt, blijkt dat veel lezers blijken te vergeten dat ze een vertaling lezen. Ze kunnen zich aan het boek, overgeven en het als kunstwerk ondergaan. Er springen tijdens het lezen regelmatig vonken over, ze voelen zich door de vertaalde versie geraakt en geïnspireerd als door een origineel. Kenners en andere literatuurgevoelige lezers genieten van het boek en zijn de vertaler

dankbaar. Beoordelingscommissies worden van deze vertaling blij, de zorg en toewijding druipen ervan af, en ze denken: zo kan het dus ook! De maker is prototype van de herscheppende vertaler, de vertaler-auteur.

Tussen bovenstaande twee uitersten bewegen de literaire vertalers van Nederland zich, als het goed is dan – want vakbekwaamheid is de ondergrens of zou dat moeten zijn. Omdat vrijwel iedereen geld moet verdienen om te leven, zal vrijwel iedereen iets van de broodvertaler hebben. Aan de andere kant zal zelfs een doorgewinterde broodvertaler wel eens, onwillekeurig geïnspireerd, meer inspanningen leveren voor het onderhanden werk dan het honorarium rechtvaardigt en dan het ambachtelijke ontstijgen en iets hebben van de vertaler-kunstenaar. Het grote verschil tussen beiden is dat de broodvertaler aangeboden ‘klussen’ zonder meer aanneemt terwijl de vertaler-auteur dat strikt laat afhangen van zijn affiniteit met het aangeboden werk en de auteur.

De praktijk

Als het werk zo veel leuker en het eindresultaat zo veel beter is als je voor je eigen affiniteit met schrijver en werk kiest, hoe kan het dan dat er zo vaak níet voor de eigen affiniteit wordt gekozen? Het antwoord ken ik uit eigen ervaring, want ook ik heb de affiniteit niet altijd het zwaarst laten wegen. De verleiders die mij op het slechte pad brachten waren: geld, het ambachtelijke denken, en het voor-wat-hoort-wat-principe ten opzichte van de uitgever en de daaruit voortvloeiende angst om boeken te weigeren.

In je beginperiode als literair vertaler moet je soms misschien de hand lichten met de affiniteit, je dient immers ervaring op te doen, ‘het vak’ te leren, of liever: ambachtelijk doorkneed te raken. Maar als je zo vroeg mogelijk er al naar streeft je affiniteit te laten meewegen, kun je je er gaandeweg steeds meer door laten leiden, wellicht vaste vertaler worden van een of meer schrijvers die jou echt liggen, en zodoende niet alleen je leven enorm veraangemen, maar ook veel beter werk leveren, en een mooi vertaaloeuvre opbouwen.

Boeken en schrijvers weigeren

Talent is altijd min of meer specifiek en dus beperkt, al is de ene vertaler ‘breder’ dan de andere. Wil je alles uit je talent halen en hou je je ook daarom zo veel mogelijk aan je affiniteit, dan ontkom je er niet aan aangeboden boeken te weigeren. Dat mag soms financieel nadelig lijken, op termijn komt het naar je toe. Alle mogelijke boeken aannemen is een enorme verspilling van talent en potentieel, ook omdat anderen, die er wél geknipt voor zijn, ze daardoor mislopen. Ik denk dat er veel vaker boeken en

schrijvers geweigerd zouden moeten worden. Uitgevers zouden dat meer moeten respecteren, maar het is toch echt een verantwoordelijkheid van de vertaler zelf.

De eigen stijl versus de neutrale vertaler²

Bij de presentatie van Maarten Steenmeijers rijke verzameling opstellen *Schrijven als een ander*³, ontstond discussie over de eigen stijl van de vertaler versus de neutraal werkende vertaler – waarbij de eerste niet anders kan dan zijn persoonlijke stempel op zijn vertalingen drukken, terwijl de tweede zijn persoonlijkheid totaal buiten zijn vertalingen weet te houden.

Het interessante is nu dat deze discussie, bij grote affiniteit van vertaler met auteur en diens werk, enorm aan belang verliest en zelfs kan vervluchtigen. Immers, naarmate de eigenaardigheden van de vertaler dichter bij die van de schrijver liggen, is de kans groter dat de vertaling in de buurt komt van wat ik zie als de ideale: een herschepping in de geest van de auteur.

Noten

¹Philip Roth, *Reading Myself and Others*, vertaald als *Lectuur van mijzelf en anderen*, Amsterdam, Meulenhoff, 1977.

²Ik spreek liever over ‘eigen stijlen’, want de meeste literair vertalers beschikken, net als de meeste schrijvers, over een palet aan stijlen.

³Maarten Steenmeijer, *Schrijven als een ander*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 2015.